

Дмитро Хоміч

Волинська губернія в оперативних концепціях французького Генерального штабу напередодні війни 1812 р.

У статті розглянуто стратегічну роль волинських земель у планах наполеонівського військового командування напередодні франко-російської війни 1812 р. Показано основні джерела формування уявлень французького Генерального штабу про Волинь під час підготовки нападу Наполеона на Російську імперію.

Ключові слова: війна 1812 р., Волинь, меморандуми, австрійці, саксонці.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією із недосліджених сторінок мілітарної історії України залишається питання ролі й безпосередньої участі Волині у протистоянні Російської імперії і наполеонівської Франції. Тенденційно ігноруючи ситуацію в межах так званого «південно-західного театру війни 1812 р.», дослідники часто уникають розгляду стратегічної ролі волинських земель напередодні «грози двенадцатого года», обмежуючись згадками про наміри створення на українських землях легендарних «наполеонід», що, однак, не дає змоги повною мірою уявити всю специфіку тогочасних подій. У світлі недавнього святкування двохсотлітнього ювілею перемоги над «Великою армією» Бонапарта спроба хоча б часткової історичної реконструкції подій цього періоду особливо актуальна для волинського краю, що був єдиною українською територією, в межах якої у 1812 р. велись активні бойові дії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поза увагою науковців тривалий час залишався концепт стратегічної ролі волинських земель періоду «нашествія арміи дванадцяти язьков» у планах воюючих сторін, зокрема – в оперативних концепціях французького Генерального штабу. Нечисленну інформацію щодо окресленої проблематики можна знайти у працях радянських дослідників О. М. Касименко [5], В. Г. Сироткіна [12], Б. С. Абаліхіна [8], у яких крізь призму зідологізованих комуністичних постулатів можна натрапити на цікаві відомості про волинські землі у планах самого Наполеона (у більшості тогочасних досліджень превалує думка про бажання французького імператора використати Волинь як «розмінну монету» у стосунках зі своїми польськими й австрійськими союзниками). На основі значної кількості архівних документів питання місця і ролі Волинської губернії у війні 1812 р. висвітлено у новітніх наукових розвідках Н. Б. Крилової [10] та В. М. Безотосного [9], у яких реалізовано спробу відтворити більш цілісну картину наполеонівської епохи через розгляд особливостей розвідувальної діяльності супротивних сторін (зокрема, піднімається питання участі французьких та польських таємних агентів на території Волині). Однак найбільш ґрунтовними (і щодо авторської подачі інформації, і щодо використання джерельної бази) на сьогодні є роботи львівського історика В. В. Ададурова [1–3], який на основі аналізу великої кількості австрійської, французької та польської офіційної і приватної документації доби наполеонівських війн досить чітко продемонстрував роль волинського краю у планах французького військового командування.

Мета і завдання статті. Зважаючи на історичну затребуваність (навіть під час недавніх святкувань 200-літнього ювілею перемоги Російської імперії над «Великою армією» Бонапарта згадок про участь Волині в тогочасних подіях було обмаль) та недостатню комплексну досліджуваність заявленої проблематики, мета нашої статті – з'ясувати місце та роль Волинської губернії в оперативних концепціях французького Генерального штабу напередодні війни 1812 р. Окрему увагу приділено короткому огляду та характеристиці наполеонівських військових формувань, що мали діяти на волинських землях у згаданий період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчаючи особливості ставлення французького військового командування до українських земель напередодні війни 1812 р., часто можна натрапити на твердження про те, що «Наполеон, подібно до Карла XII, розглядав Україну як надійний плацдарм для наступу на серце Росії – Москву» [4, с. 27]. Відразу варто зауважити, що подібні, абсолютно не аргументовані й не підкріплені конкретними фактами, заяви не відповідають об'єктивній історичній реальності. Навпаки, французький імператор часто критикував шведського короля за те, що той «бездумно ринувся на Україну, залишивши підготовлену операційну лінію в Білорусії» [1, с. 354]. Окрім того, готуючись до нападу на Російську

імперію, Бонапарт чітко визначив напрям і ціль свого головного удару, котрий і мав вирішити долю війни: «Першим предметом дій кампанії є Віленська операція» [1, с. 287]. Перебуваючи у засланні на о. Святої Єлени, Бонапарт писав: «Я вважав, що росіяни будуть обороняти Литву і надіявся виграти битву, якщо вони її б прийняли» [1, с. 333]. Щоправда, вже під час походу на Росію Наполеон відмовився від своїх попередніх планів про генеральну битву на білорусько-литовських землях і вирішив завдати «жахливий по силі удар у серце імперії, у Велику Москву» (знову ж таки без намірів перенесення основних військових дій на Україну) [1, с. 332]. Фраза, яку повторював: «Якщо я візьму Київ – то візьму Росію за ноги; якщо оволодію Петербургом – я візьму її за голову; зайнявши Москву, я вражу її у серце» [8, с. 24], засвідчує те, що стратегічна роль українських земель у майбутній війні мала хоча і важливий, однак, найімовірніше, допоміжний характер.

Попри те, що загальностратегічні цілі майбутньої війни проти Російської імперії значною мірою не стосувалися українських земель, французький Генеральний штаб досить прискіпливо вишукував інформацію про Волинь. Головна причина такої «зацікавленості» полягала у лімітрофному розміщенні Волинської губернії щодо Варшавського герцогства, яке з 1807 р. відіграло роль форпосту імперії Наполеона на сході. Власне, напологши на утворенні Варшавського герцогства (що було передбачено окремим пунктом Тільзітського договору 1807 р.), Бонапарт взагалі «одним пострілом вбив відразу трьох зайців»: отримав нового, беззаперечно відданого йому, союзника, що у перспективі давало можливість чисельного поповнення та матеріального забезпечення «Великої армії» за рахунок поляків; додав головного болю керівництву Російської імперії, внісши вагому лепту в деградацію внутрішнього становища її західного пограниччя, особливо колишніх земель Речі Посполитої, змусивши Олександра I шукати власні способи вирішення «польської проблеми»; отримав постійний важіль впливу на союзна Австрію, для якої відновлення самостійної Польщі означало втрату Галичини, що аж ніяк не влаштовувало віденський двір. Поляки, окрилені обіцянками Наполеона (який навіть назвав кампанію проти Росії «другою польською війною!»), мріяли про відновлення своєї держави в політичних кордонах до подій 1775 р., тому «звільненню» Волині та всього Правобережжя від російського панування надавалося великого значення. Що характерно, до головних джерел інформації, що взагалі формували уявлення Наполеона і його оточення про ситуацію в землях західного пограниччя Росії, окрім даних французької розвідки та донесень окремих осіб (насамперед префектів прикордонних департаментів Варшавського герцогства, місцевих шляхтичів і навіть церковних ієрархів), входили і так звані «меморандуми» (аналітичні огляди) польських авторів. На сьогодні збереглося близько двох десятків таких творів (меморандум Юзефа Вибіцького від листопада 1806 р., Александра Сапєги з кінця 1806 р., Анджея Городиського від 6 (18) лютого 1807 р., Юзефа Неймана від 1 січня (12 лютого) 1807 р., Гуго Коллонтая від червня 1808 р., одинадцять меморандумів Міхала Сокольницького періоду 1811 – поч. 1812 р., Тадеуша Морського вже в період війни 1812 р. та меморандуми створених за наказом Наполеона Урядової комісії та Генеральної конфедерації Польського королівства), у яких піднімаються різного роду питання, що стосувалися Волинської губернії (тут Волинь зображувалася як «колиска магнатерії Речі Посполитої» [3, с. 286], а місцевій шляхті, котра палко бажала скинути «російське ярмо», досить було лише «почути слово Батьківщина, промовлене з уст Його Величності імператора [Наполеона]» [1, с. 124]). Аналіз оповідей польських інформаторів Наполеона вказує на те, що волинські землі уявлялися французькому імператорові насамперед як потенційне джерело поповнення його армії (за оцінкою наближеного до особи Бонапарта польського генерала Міхала Сокольницького, у разі захоплення французькою армією Волині, Поділля й правобережної Наддніпрянщини з-поміж тутешнього населення можна буде набрати 120–150 тисяч вояків, третина яких служила б у «найкраще спорядженій у Європі легкій кінноті» [2, с. 137]), однак такі сподівання французького імператора були перекреслені ходом самих подій.

Саме представники польської магнатерії були чи не єдиною політичною силою, що послідовно домагалася від французького імператора активних бойових дій на волинських землях. Інша справа, що, незважаючи на численні звернення та прохання і політичних, і військових польських діячів, активні бойові дії на території південно-західного краю Російської імперії не входили у плани самого Бонапарта, котрий не хотів розпорошувати свої сили на головному московському напрямі. Тому масштабна військова операція на території Правобережжя, де був «слабкий бік неприятеля, якому до цього часу тільки величезними зусиллями вдавалося стримувати від повстання місцеве населення» [1, с. 127], так і не відбулася, як і не була реалізована потужна «диверсія в напрямку Києва», що

могла мати «вирішальне значення на хід всієї кампанії» [1, с. 283]. Єдине, на що згодився Наполеон, – це формування нової польської дивізії, яка хоча й мала головне завдання – оборону Варшавського герцогства, однак при потребі могла взяти участь у бойових діях проти розташованої на Волині російської 3-ї Обсерваційної армії. Комплектуванням цієї військової одиниці займався польський дивізійний генерал Антоній Амількар Косинський, якому на момент переходу наполеонівської армії через р. Німан, за свідченням російської розвідки, вдалося зібрати 3–4 тисячі солдат, здебільшого «крест'ян, плохо вооруженных и обмундированных рекрутов» [9, с. 113]. Уже ці слова генерала Ланжерона свідчать про невисоку боездатність польського загону.

Не бажаючи залучати до бойових операцій на Волині власне французькі війська, задля успішного виконання оперативних завдань у межах так званого південно-західного театру бойових дій Наполеон вирішив використати військові формування своїх союзників – Австрії та Саксонії.

Особливо цікавою була ситуація у відносинах Французької та Австрійської імперій. З одного боку, шлюб із дочкою австрійського імператора Франца I Марією-Луїзою та укладення 5 (17) грудня 1811 р. франко-австрійського військового союзу надали у розпорядження Наполеона 30-тисячний австрійський корпус. З іншого боку, незважаючи на тверде переконання Бонапарта, що віденський двір виконає всі його накази і побажання, тогочасну Австрію (яка у той нестабільний час жила за принципом свого міністра закордонних справ Клемент фон Меттерніха – «Vivre et attendre» – «Жити і чекати») навряд чи можна було віднести до числа абсолютно вірних та надійних союзників. Зовсім не випадковими є реляції російського посла у Відні Г. О. Штакельберга, який навесні 1812 р. доповідав Н. П. Рум'янцеву, що «основная часть здешней нации недовольна франко-австрийским союзом» [10, с. 35]. Ще більш переконливими є свідчення французького таємного резидента у Галичині графа Філіпа д'Обернона, який в одній зі своїх депеш до Парижа зазначав: «Можна сказати, що добре ставлення австрійців до нас спадає тією мірою, чим більше віддалені вони у своєму посадовому становищі від свого імператора. Віденський уряд здається цілком відданим своїм нинішнім обов'язкам; губернатори провінцій і генерали клянуться у відданості, але занадто мало доводять цю вірність діями; полковники і циркулярні чиновники діють із серйозністю, яка не промовляє на користь їхньої старанності; молодші офіцери скаржаться, що воюють задля чужої їм мети, і, нарешті, товариство, яке лише й чекає на крах планів Його Величності» [1, с. 396].

Проте 3 (15) травня 1812 р. головнокомандувачем австрійськими силами, що мали взяти безпосередню участь у війні з Російською імперією на боці Наполеона (про це 28 квітня (9 травня) начальника французького Генерального штабу маршала Берт'є у відповідній інструкції проінформував імператор: «Австрійці будуть діяти проти російських військ, які знаходяться на Волині і Подолії» [1, с. 423]), був назначений відомий своїми профранцузькими поглядами генерал Карл Шварценберг. Цікавим і дуже показовим був той факт, що австрійський генерал у своїх рапортах імператору Францу I часто зазначав, що війна не є популярною, і багато офіцерів подавали у відставку, не бажаючи воювати проти Росії. Більше того, вже згадуваний французький агент д'Обернон доповідав: «Нарікання офіцерів були настільки прилюдними, що князь Шварценберг був змушений викликати до себе найбільших бунтівників і влаштував їм напучення на майбутнє, оголосивши, що накаже розстріляти кожного, хто наважиться говорити у польових умовах про політичні справи!» [9, с. 139]. Подібна реакція австрійських солдат (більшість з них ще зовсім недавно були союзниками росіян і воювали проти самих же французів) переконливо свідчить, що як мінімум один союзник Наполеона не відзначався великою надійністю і високим рівнем бойового ентузіазму. Напевне, французький імператор також розумів нестабільність і невизначеність австрійців, що і стало головною причиною небажання самого Бонапарта використовувати такі війська у важливих битвах та відправкою корпусу Шварценберга на Волинь.

Структурна побудова австрійського допоміжного корпусу (фр. «Le corps autrichien auxiliaire») була такою: 27 батальйонів, 54 ескадрони й 60 гармат (чотири полки угорської піхоти, шість – німецької, два батальйони піших егерів, три батальйони прикордонної піхоти, один драгунський, чотири гусарські і два легкокінні полки). До складу корпусу входили також три піонерні (інженерні) роти (520 осіб) та одна понтонна рота (100 осіб), а також санітарний дивізіон штаб-квартири (дві роти, 181 особа), дві штабс-піхотні роти (356 осіб); штабс-драгунський ескадрон (101 особа), загальний, полковий, артилерійський та інженерний обоз (3394 особи) [7]. Прикметно, що п'ять із восьми полків корпусу Карла Шварценберга комплектувалися на території Галичини, тобто чисельний склад основних австрійських військ формувався із корінного галицького населення. Українцям (хоча про

чітку самоідентифікацію українців як окремого народу в той час говорити, мабуть, ще не варто) вкотре потрібно було воювати за чужі великодержавні інтереси...

Директивою на ім'я Олександра Луї Берт'є (начальника французького Генерального штабу) від 26 травня (8 червня) 1812 р. Наполеон наказав корпусу генерала Шварценберга разом з VII саксонським корпусом дивізійного генерала Жана Луї Ебенезера Реньє обороняти Варшавське герцогство у разі вторгнення російських військ, а при успішному розвитку подій на головному напрямку «Grande Armée» – вступити на територію Російської імперії через Білосток або Брест у напрямку на Волинську губернію [12, с. 146]. Таким чином, на військово-історичну арену виходила нова бойова одиниця наполеонівської армії – саксонський корпус, який вже у дуже недалекому майбутньому мав відіграти важливу роль у перебігу військових дій на волинських землях під час війни 1812 р. Слід зазначити, що Саксонія, яка до 1806 р. була частиною Священної Римської імперії, після поразки та розпуску останньої у протистоянні із Наполеоном отримала статус незалежного королівства (за безпосередньої підтримки Франції), а саксонський курфюрст Фрідріх Август III став іменуватися королем Саксонії Фрідріхом Августом I. Цілком логічно, що політика новоутвореної держави відповідала інтересам свого французького союзника, тому при підготовці війни проти Російської імперії Бонапарт не оминув можливості залучити і саксонські збройні сили. Отже, VII корпус під командуванням дивізійного генерала Жана Луї-Ебенезера Реньє (18 батальйонів, 16 ескадронів, 50 гармат, загальна чисельність особового складу – 17–22 тис. осіб [7]) було утворено 3 (15) березня 1812 р. з військ Саксонського королівства і з 1 (13) квітня 1812 р. він став повноцінною структурною одиницею «Великої армії» Наполеона. Головнокомандувачем VII корпусу став генерал Ж. Л.-Е. Реньє – французький дивізійний генерал, який свого часу був військовим міністром Неаполітанського королівства і брав участь (хоча й не завжди успішно) у кількох наполеонівських кампаніях. Даючи загальну оцінку VII корпусу як бойовій одиниці, треба наголосити на двох нюансах, по-перше, війська генерала Реньє були найменш численним за особовим складом підрозділом у всій наполеонівській армії; по-друге, на думку таких авторитетних військових істориків, як Річард Патрідж та Майкл Олівер, саксонський корпус мав надзвичайно низькі бойові характеристики, «слабку дисципліну і схильність до поганого маневрування» [11, с. 269].

Підсумовуючи характеристику військових сил, що їх Наполеон планував залучити до бойових операцій проти російських військ на території Волинської губернії, слід звернути увагу на той факт, що австро-польсько-саксонські збройні сили напередодні кампанії 1812 р. не мали не лише єдиного командування, а й спільного та чітко визначеного плану дій. У промові перед солдатами ввіреного йому корпусу Карл Шварценберг навіть сказав: «Безупинна турбота Монарха про добробут своїх земель спонукала його віддати мені і вам наказ боротися за мету, спільну з іншими державами. Ці держави є нашими союзниками. *Ми боремося із ними, але не за них. Ми боремось за себе.* Ці добірні війська залишаються незмінно вірними виключно своїм генералам: я ручаюсь за перше і за друге» [6, с. 15]. Окрім того, французький Генеральний штаб не мав достовірної інформації стосовно російських військ, що дислокувалися на території Волинської губернії. Так, в одному зі своїх листів до Берт'є Наполеон зазначав: «...корпус Тормасова ... це ніщо інше, як збірід третьосортних батальйонів, ненавчених рекрутів, які можуть бути вжиті лише для утримання в покорі жителів країни» [1, с. 389], у той час як 3-тя Обсерваційна армія була цілком боєздатною військовою силою, що вже невдовзі добряче потріпала війська наполеонівських союзників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, розглядаючи південно-західні окраїни Російської імперії як колишні польські провінції Правобережжя (що на рівні із Поділлям та Київщиною складала «les provinces meridionales de la Pologne», тобто «південні провінції Польщі» [1, с. 147]), а також виходячи із недостовірної інформації про нечисленність російських військ у цьому регіоні, французький Генеральний штаб планував провести на території Волинської губернії окрему військову операцію, головним завданням якої було забезпечити охорону правого флангу та тилових комунікацій «Великої армії», а також безпосередньо захистити кордони Варшавського герцогства. Окрім того, під впливом частих заяв польського шляхетства та інтелігенції наполеонівське командування розглядало Волинь як можливий осередок потужного антиросійського повстання і як стратегічну базу чисельного та матеріального забезпечення армії Наполеона. Втілення у життя відповідних оперативних концепцій мало бути реалізоване силами австрійських, саксонських та польських військових формувань.

Ураховуючи всю важливість збереження історичної пам'яті українського народу, актуально залишається проблема створення повномасштабної фахової наукової праці на основі широкого кола

архівних матеріалів, що була б присвячена комплексному висвітленню стратегічної ролі Волині напередодні нападу Наполеона на Російську імперію.

Джерела та література

1. Ададуrow В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. / В. В. Ададуrow. – Львів : Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2007. – 560 с.
2. Ададуrow В. В. Діяльність французької розвідки стосовно південно-західного пограниччя Російської імперії напередодні війни 1812 р. / В. В. Ададуrow // Наук. зап. Терноп. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – 2007. – № 1. – С. 135–141.
3. Ададуrow В. В. Уявлення уряду Франції стосовно населення південно-західних окраїн Російської імперії напередодні та під час війни 1812 р. / В. В. Ададуrow // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Дрогоб. пед. ун-т ім. І. Франка, 2006. – С. 284–300.
4. Гербільський Г. Ю. Участь українського народу в війні 1812 р / Г. Ю. Гербільський // Укр. іст. журн. – 1962. – № 5. – С. 25–34.
5. Касименко О. М. Вітчизняна війна 1812 року – яскравий вияв народного патріотизму / О. М. Касименко. – К. : Держполітвидав, 1962. – 32 с.
6. Цитаделя : львів. мілітар. альманах / за ред. О. Фешовця, О. Дедика [та ін.]. – Львів : Астролябія, 2012. – Ч. 1 (7). – 124 с.
7. Яровенко С. П. Волинь у 1812 році [Електронний ресурс] / С. П. Яровенко. – Режим доступу : http://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/volin_u_1812_goci/20
8. Абалихин Б. С. Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России / Б. С. Абалихин. – Волгоград : ВГПИ, 1987. – 104 с.
9. Безотосный В. М. Разведка и планы сторон в 1812 году / В. М. Безотосный. – М. : РОССПЭН, 2005. – 286 с.
10. Крылова Н. Б. Австрия в военно-стратегических планах французского и русского командования накануне войны 1812 г. Отечественная война 1812 года / Н. Б. Крылова // Источники. Памятники. Проблемы : материалы II Всерос. науч. конф. (Бородино, 1993 г.). – М. : КАЛИТА, 1994. – С. 34–37.
11. Оливер М. Армия Наполеона / М. Оливер, Р. Партридж ; [пер. с англ. А. Козлова]. – СПб. : Астрель, 2005. – 400 с.
12. Сироткин В. Г. Дуэль двух дипломатий. Россия и Франция в 1801–1812 гг. / В. Г. Сироткин. – М. : Наука, 1966. – 372 с.

Хомич Дмитрий. Волинская губерния в оперативных концепциях французского Генерального штаба накануне войны 1812 г. Сегодня, несмотря на недавнее празднование 200-летнего юбилея победы Российской империи в противостоянии с наполеоновской Францией, современники редко вспоминают о том, что Волинь была единственной украинской территорией, в пределах которой в очерченный период велись активные боевые действия. В статье рассматривается стратегическая роль волинских земель в планах французского Генерального штаба накануне войны 1812 г. Показаны основные источники формирования представлений наполеоновского военного командования о Волини во время подготовки нападения на Российскую империю, указано на решающую роль польских информаторов в процессе создания общего образа волинского края в восприятии Бонапарта и его ближайшего окружения. Впервые систематизирована и проанализирована историография проблемы, в ходе исследования использован значительный массив исторической информации по обозначенной проблематике. Представлен краткий обзор и характеристика наполеоновских военных формирований, участие которых предусматривалось в боевых действиях на территории Волинской губернии.

Ключевые слова: война 1812 года, Волинь, «меморандум», австрийцы, саксонцы.

Homich Dmitro. Volyn Province in Operative Conceptions of the French General Headquarter on the Eve of War 1812 Years. Today, in spite of recent celebration of 200-years-old anniversary of victory of the Russian empire in opposition with Napoleon's France, contemporaries rarely reminisce that Volyn was the unique Ukrainian territory which the active battle actions of the outlined period were conducted within the limits of. In this article the strategic role of Volyn earths is examined in the plans of the French General staff on the eve of war 1812 years. The basic sources of forming of presentations of the Napoleon's military command are rotined about Volyn during preparation of attacking the Russian empire, it is indicated on the decision role of the Polish informants in the process of creation of general appearance of the Volyn edge in perception of Bonapart and his nearest surroundings. First systematized and analysed historiography of problem during research used considerable array of historical information about marked problem. Presented brief review and description of the Napoleon's soldiery formings participation of which foreseen in battle actions on territory of the Volyn province.

Key words: war 1812 years, Volhyn, «memorandum», austrians, saxons.

Стаття надійшла до редколегії
22.04.2013 р.